

การพัฒนากำลังคนเพื่อศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวสำหรับการพัฒนา และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวอำเภอพาราณสี จังหวัดนครศรีธรรมราช

Human Resource Development for Enhancing Tourism Resource Potential in the Development and Restoration of Tourist Attractions in Chulabhorn District, Nakhon Si Thammarat Province

สุรศักดิ์ ชูทอง¹ วัฒนา ณ นคร¹ สุวรรณษา ชูเช็ด¹ และจเรพร เพชรชิต^{1*}

Surasak Choothong¹ Wattana Na nakorn¹ Suwansa Chuchert¹ and Jareporn Phetchit^{1*}

---

¹ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย (สไใหญ่) จังหวัดนครศรีธรรมราช 80110

¹ Faculty of Agriculture, Rajamangala University of Technology Srivijaya (Sai Yai), Nakhon Si Thammarat Province 80110

* Corresponding author: E-mail: jareporn.p@rmutsv.ac.th Tel : 085-5735901

Received: July 15,2025;

Revised: Semtember 29, 2025;

Accepted: October 7, 2025

การพัฒนากำลังคนเพื่อศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวสำหรับการพัฒนา และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวอำเภोजุฬารักษ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

Human Resource Development for Enhancing Tourism Resource Potential in the Development and Restoration of Tourist Attractions in Chulabhorn District, Nakhon Si Thammarat Province

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว และพัฒนากำลังคนในการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม เพื่อออกแบบและพัฒนาเส้นทางและโปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวที่สนับสนุนการฟื้นฟูและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยใช้วิธีวิจัยเชิงสำรวจ ผสมผสานข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพจากกลุ่มตัวอย่างประชาชนจำนวน 250 คน อบรมเชิงปฏิบัติการ 5 ครั้ง ผลการศึกษาพบว่า แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ เช่น ศิลาจารึกหุบเขาช่องคอย นบเขาเทริก จุดชมวิวิสามตาบล และอื่นๆ ส่วนใหญ่มีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง และสามารถพัฒนาให้มีความโดดเด่นได้ ทั้งในด้านคุณค่าและความดึงดูดใจ การบริหารจัดการ และโอกาสในการพัฒนา นอกจากนี้การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างทักษะในการประเมินศักยภาพการเลือกใช้พรรณไม้ การตกแต่งภูมิทัศน์ การพัฒนาเส้นทางสื่อความหมาย และการดูแลรักษาภูมิทัศน์ ส่งผลให้ผู้เข้าร่วมมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรู้สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.01$) ทั้งนี้ได้มีการจัดทำเส้นทางและโปรแกรมการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม 2 โปรแกรมหลัก โดยอิงตามพิภคสถานที่จริง และคำนวณระยะเวลาเดินทางและเยี่ยมชมอย่างเหมาะสม การวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า การพัฒนากำลังคนในท้องถิ่นเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และสามารถเป็นต้นแบบให้กับชุมชนอื่นๆ ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: การพัฒนากำลังคน, การประเมินศักยภาพ, ทรัพยากรการท่องเที่ยว, แหล่งท่องเที่ยว, การมีส่วนร่วม

Abstract

This research aims to assess the potential of tourism resources and to enhance human resource capacity in participatory tourism resource assessment. The study further aims to design and develop tourism routes and interpretive programs that support the restoration and development of tourist attractions in Nakhon Si Thammarat Province. The study employed a mixed-method survey approach, integrating quantitative and qualitative data from a sample of 250 residents and conducting five practical training workshops. The findings revealed that most tourist sites in the area, such as the Inscription Stone at Chong Khoi Valley, Nop Khao Terik, and the Three Subdistrict Viewpoint, possess moderate potential and can be further developed to enhance their distinctiveness in terms of value, attractiveness, management, and development opportunities. Furthermore, the workshops aimed at strengthening skills in potential assessment, plant selection, landscape decoration, interpretive trail development, and landscape maintenance significantly improved participants' learning outcomes ($p < 0.01$). Additionally, two main participatory tourism routes and programs were designed based on actual location coordinates, with appropriately calculated travel and visiting times. This study demonstrates that local human resource development is a crucial mechanism for promoting sustainable tourism and can serve as a model for other communities to effectively manage their own tourist attractions.

Keywords: Capacity Building, Potential assessment, Tourism resources, Tourist attractions, Participation

บทนำ (Introduction)

การท่องเที่ยวถือเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังวิกฤตการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ที่ผ่านมา ซึ่งทำให้ภาคการท่องเที่ยวทั่วโลกหยุดชะงัก แต่ขณะเดียวกันก็เป็นโอกาสสำคัญของการฟื้นฟูและยกระดับการพัฒนาท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในเมืองรองที่มีศักยภาพด้านทรัพยากรท้องถิ่นทั้งทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2564)

จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นเมืองรอง เพื่อรองรับการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยว โดยในปี 2560 มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเดินทางเข้ามาจำนวน 334,151 คน และสร้างรายได้รวมถึง 1,722.75 ล้านบาท (สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครศรีธรรมราช, 2561) อำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่หลากหลาย ทั้งเชิงวัฒนธรรม เช่น ศิลาจารึกหุบเขาช่องคอย และเชิงประวัติศาสตร์ เช่น อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2 และอนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ เช่น นบเขาตริก และชายเขาชุมทอง ซึ่งยังขาดการจัดการและพัฒนาอย่างเป็นระบบ แต่ปัญหาที่สำคัญคือขาดการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว และขาดการพัฒนากำลังคนให้มีความรู้ในการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (สุทธา, 2563) ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการจัดการท่องเที่ยวโดยแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism: CBT) เน้นการให้อำนาจแก่คนในท้องถิ่นในการบริหารจัดการ และเป็นเจ้าของทรัพยากรท่องเที่ยว ซึ่งช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสร้างผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม (Goodwin & Santilli, 2009) ขณะเดียวกัน แนวคิด การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism) มุ่งเน้นความสมดุลระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนและลดผลกระทบเชิงลบจากการท่องเที่ยว (UNWTO, 2018)

แม้จะมีงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการจัดการโดยชุมชนและการพัฒนาอย่างยั่งยืน แต่ยังคงขาดการศึกษาที่เน้นการพัฒนากำลังคนในระดับชุมชนเพื่อให้สามารถ ประเมิน วิเคราะห์ และจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีระบบ โดยเฉพาะในบริบทของอำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงแต่ยังไม่ได้รับการบริหารจัดการอย่างบูรณาการ (อัญชลี, 2562) ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงมีความสำคัญต่อการเชื่อมโยงแนวคิดด้านการพัฒนากำลังคนกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อสนับสนุนการฟื้นฟูและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีคุณภาพและสอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ในระยะยาว

วัสดุ อุปกรณ์ และวิธีการ (Material and Methodology)

การศึกษานี้ใช้กรอบแนวคิดการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) ประกอบด้วยข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative data) และข้อมูลเชิงปริมาณ (Quantitative data) ประชากรที่ใช้ในการศึกษานี้ เป็นประชาชนที่อาศัยในอ.จุฬาภรณ์ จ.นครศรีธรรมราช กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา เป็นประชาชนที่อาศัยในอ.จุฬาภรณ์ จ.นครศรีธรรมราช ที่เข้าร่วมอบรมเชิงปฏิบัติการ จำนวน 5 ครั้ง ครั้งละไม่น้อยกว่า 50 คน รวมจำนวนทั้งสิ้น 250 คน เป็นตัวแทนประชากรที่ใช้ในการทำวิจัยในครั้งนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. สํารวจและประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว
2. จัดอบรมปฏิบัติการเพื่อพัฒนากำลังคนในการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม จำนวน 5 ครั้ง โดยการใช้เครื่องมือประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว การเลือกใช้พรรณไม้ ศักยภาพพืชท้องถิ่นเพื่อการตกแต่งภูมิทัศน์ การจัดตกแต่งภูมิทัศน์ การพัฒนาเส้นทางและโปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชน และการดูแลรักษาภูมิทัศน์
3. กำหนดสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาเส้นทางและ โปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว และจัดทำเส้นทางและ โปรแกรมสื่อความหมาย

การตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

วิเคราะห์แบบทดสอบความรู้ก่อนและหลังที่ใช้อบรมเชิงปฏิบัติการเพื่หาค่าความเชื่อมั่นของแบบทดสอบความรู้ โดยการเก็บข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างผู้บริ โภคที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมาย แต่มีลักษณะคล้ายคลึงกับกลุ่มเป้าหมาย สุ่มคัดเลือกเป็นตัวอย่าง จำนวน 30 คน แล้วนำมาหาความเชื่อมั่นของตัวชี้วัด (Reliability) โดยวิธีการวิเคราะห์รายข้อ (Item analysis) เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องภายใน (Internal consistency) และคำนวณค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาด้วยสูตรของครอนบาค (Cronbach's alpha coefficient) (ศิริชัย, 2543) การวิเคราะห์เกณฑ์ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (ฉัตรศิริ, 2545) หากพบว่าตัวชี้วัดใดมีความเชื่อมั่นต่ำ จะพิจารณาตัดบางข้อคำถามออกไปเพื่อให้ค่าความเชื่อมั่นในแต่ละด้านสูงขึ้น

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. สํารวจและประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว ประเมินศักยภาพโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวและพัฒนาแบบประเมินศักยภาพตามข้อเสนอแนะที่สอดคล้องกับพื้นที่ โดยใช้แบบประเมินประกอบด้วย 3 ด้าน ดังนี้ 1) ศักยภาพด้านคุณค่าและความดึงดูดใจของทรัพยากรการท่องเที่ยว 2) ศักยภาพด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว 3) ศักยภาพด้าน โอกาสในการพัฒนาการท่องเที่ยว
2. จัดเวทีชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยน และเก็บรวบรวมความคิดเห็น เพื่อกำหนดสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาเส้นทาง และ โปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว และจัดทำเส้นทาง และ โปรแกรมสื่อความหมายร่วมกับชุมชนทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ ชุมชน หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชนในพื้นที่
3. จัดอบรมปฏิบัติการเพื่อพัฒนากำลังคน ในการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม จำนวน 5 ครั้ง โดยการใช้เครื่องมือประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว การเลือกใช้พรรณไม้ ศักยภาพพืชท้องถิ่นเพื่อการตกแต่งภูมิทัศน์ การจัดตกแต่งภูมิทัศน์ การพัฒนาเส้นทางและ โปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชน และการดูแลรักษาภูมิทัศน์
4. ประเมินทดสอบความรู้การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่นของกลุ่มบุคคลเป้าหมาย
5. วางแผนจัดทำหลักสูตรระยะสั้น การวิเคราะห์ความต้องการของผู้มีส่วนได้เสีย
6. กำหนดผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง (Expected Learning Outcome) ของหลักสูตรระยะสั้น
7. การออกแบบและกำหนดหัวข้อเนื้อหาของหลักสูตรระยะสั้น ดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ในหลักสูตรระยะสั้น
8. ประเมินผลการเรียนรู้ของกลุ่มบุคคลเป้าหมายในหลักสูตร และดำเนินการทวนสอบเพื่อเปรียบเทียบกับผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง (Expected Learning Outcome) ของหลักสูตรระยะสั้น
9. วิเคราะห์และสรุปผล ผลการเรียนรู้จากหลักสูตรระยะสั้นเมื่อเทียบกับความรู้เดิมของกลุ่มบุคคลเป้าหมาย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลส่วนนี้โดยใช้โปรแกรมสถิติสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ โดยใช้สถิติดังต่อไปนี้

1. สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) ประกอบด้วย 1) ค่าร้อยละ (Percentage) เพื่ออธิบายข้อมูลกลุ่มตัวอย่างที่เป็นข้อมูลระดับนามบัญญัติ (Nominal scale) และข้อมูลระดับมาตราอันดับ (Ordinal scale) 2) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Arithmetic Mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation) เพื่ออธิบายข้อมูลระดับอัตราส่วน (Ratio scale)

2. สถิติเชิงอ้างอิง (Inferential statistics) เพื่อทดสอบสมมติฐาน

1) การทดสอบแบบที (T test) เพื่อใช้ทดสอบความแตกต่างระหว่างคะแนนของกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มตัวอย่างที่ไม่เป็นอิสระต่อกัน โดยใช้สถิติ แบบ Paired t-test กรณีข้อมูลระดับช่วง (Interval scale) และข้อมูลระดับอัตราส่วน (Ratio scale) (กัลยากรณ์, 2545)

2) จัดทำเมตริกกระยะทางของสถานที่ท่องเที่ยว โดยจัดทำตารางเมตริกสามารถนำจุดเริ่มต้นในการเดินทาง (D1) และสถานที่ท่องเที่ยว (T1-T8) มาสร้างตารางแล้วหารระยะทางหน่วยเป็นกิโลเมตร ภายใต้ข้อจำกัดความเร็วในการขับขี่ไม่เกิน 80 กิโลเมตรต่อชั่วโมง หลังจากนั้นนำระยะทางเปลี่ยนเป็นระยะเวลาหน่วยเป็นนาที ให้พิจารณาระยะเวลาในการท่องเที่ยว 30 นาที

ผลและอภิปราย (Result and Discussion)

1. การสำรวจและประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว เพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวอำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พบแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในพื้นที่อำเภอจุฬาภรณ์ ได้แก่ ศิลาจารึกหุบเขาช่องคอย, อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2, ชายเขาชุมทอง, นบเขาตริก, จุดชมวิวิสามตาบล, ไร่ธิดาวัลย์, ศูนย์การเรียนรู้ถ่ายทอดและผลิตเทคโนโลยีพลังงานทดแทน เครื่องข่ายท่องเที่ยวเชิงเกษตร, อนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง ส่วนการประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวพบว่า ศักยภาพทรัพยากรท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีศักยภาพทรัพยากรท่องเที่ยวในระดับปานกลาง ได้แก่ ศิลาช่องคอย มีค่าคะแนน 3.24 รองลงมาคือ นบเขาตริก มีค่าคะแนน 3.21 จุดชมวิวิสามตาบล มีค่าคะแนน 3.00 ชายเขาชุมทอง มีค่าคะแนน 2.93 อนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง มีค่าคะแนน 2.90 อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2 มีค่าคะแนน 2.86 ไร่ธิดาวัลย์ มีค่าคะแนน 2.83 และศูนย์การเรียนรู้ถ่ายทอดและผลิตเทคโนโลยีพลังงานทดแทน เครื่องข่ายท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดนครศรีธรรมราช มีค่าคะแนน 2.52 ตามลำดับ ซึ่งเมื่อประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว สามารถพิจารณาได้ว่าแหล่งท่องเที่ยวแต่ละสถานที่ยังสามารถพัฒนาให้มีความโดดเด่นได้เนื่องจากมีระดับค่าคะแนนประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวอยู่ในระดับปานกลาง และสถานที่ท่องเที่ยวมีความพร้อมในด้านต่างๆ เช่น ศักยภาพด้านคุณค่าและความดึงดูดใจของทรัพยากรการท่องเที่ยว ศักยภาพด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ศักยภาพด้านโอกาสในการพัฒนาการท่องเที่ยว ทั้งนี้ยังมีหน่วยงานภาครัฐและสมาชิกในชุมชน ให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือในการช่วยพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องได้

2. การพัฒนาคนในการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม เพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวชุมชน อำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่าจากการพบปะพูดคุย ตัวแทนชุมชนกับกลุ่มต่างๆที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอจุฬาภรณ์ ประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว ร่วมกันร่างหลักสูตรกับผู้นำชุมชน เพื่อใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนอำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้หลักสูตรระยะสั้น สำหรับการส่งเสริมการท่องเที่ยวท้องถิ่น เรื่องการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว เพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวชุมชน พบว่าทุกภาคส่วนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งหน่วยงาน

ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด รวมถึงผู้นำในท้องถิ่น ที่เป็นกลุ่มบุคคลเป้าหมายที่จะมีส่วนร่วมว่ามีโดยการทดสอบความรู้ว่าตัวแทนกลุ่มเป้าหมาย มีความรู้ในระดับใด จัดอบรมเชิงปฏิบัติการหลักสูตรระยะสั้น จำนวน 5 ครั้ง โดยมีประเด็น ด้านการใช้เครื่องมือประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว การเลือกใช้พรรณไม้ ศักยภาพพืชท้องถิ่นเพื่อการตกแต่งภูมิทัศน์ การจัดตกแต่งภูมิทัศน์ การพัฒนาเส้นทางและโปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชนและการดูแลรักษาภูมิทัศน์ โดยมีรายละเอียดดังนี้ การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 เรื่องการใช้เครื่องมือการประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว มีผลสัมฤทธิ์ทางการอบรมหลังจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ สูงกว่าก่อนอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีนัยสำคัญยิ่งทางสถิติ ที่ระดับ 0.01 มีคะแนนเฉลี่ยหลังอบรมเท่ากับ 18.24 คะแนน และมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรมเชิงปฏิบัติการเท่ากับ 9.90 การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 เรื่องการเลือกใช้พรรณไม้ และศักยภาพพืชท้องถิ่นเพื่อการตกแต่งภูมิทัศน์ มีผลสัมฤทธิ์ทางการอบรมหลังจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ สูงกว่าก่อนอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีนัยสำคัญยิ่งทางสถิติ ที่ระดับ 0.01 มีคะแนนเฉลี่ยหลังอบรมเท่ากับ 18.34 คะแนน และมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรมเชิงปฏิบัติการเท่ากับ 10.20 คะแนน การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 เรื่องการจัดตกแต่งภูมิทัศน์ มีผลสัมฤทธิ์ทางการอบรมหลังจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ สูงกว่าก่อนอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีนัยสำคัญยิ่งทางสถิติ ที่ระดับ 0.01 มีคะแนนเฉลี่ยหลังอบรมเท่ากับ 18.58 คะแนน และมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรมเชิงปฏิบัติการเท่ากับ 9.36 การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 4 เรื่องการพัฒนาเส้นทางและโปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชน มีผลสัมฤทธิ์ทางการอบรมหลังจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ สูงกว่าก่อนอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีนัยสำคัญยิ่งทางสถิติ ที่ระดับ 0.01 มีคะแนนเฉลี่ยหลังอบรมเท่ากับ 18.26 คะแนน และมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรมเชิงปฏิบัติการเท่ากับ 9.82 คะแนน การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 5 เรื่องการดูแลรักษาภูมิทัศน์ มีผลสัมฤทธิ์ทางการอบรมหลังจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ สูงกว่าก่อนอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีนัยสำคัญยิ่งทางสถิติ ที่ระดับ 0.01 มีคะแนนเฉลี่ยหลังอบรมเท่ากับ 18.26 คะแนน และมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรมเชิงปฏิบัติการเท่ากับ 10.02 คะแนน จากการฝึกอบรมดังกล่าว ทั้ง 5 ครั้ง ในส่วนการใช้เครื่องมือประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว มีส่วนทำให้คนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของตนเอง มีความพร้อมด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับการพัฒนาในอนาคต ซึ่งคนเป็นหัวใจหลักในการพัฒนาและการพัฒนาคนด้านการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว เพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวชุมชนจะเป็นต้นแบบให้ชุมชนอื่นได้พัฒนาการท่องเที่ยวโดยรวมของอำเภอจุฬารามณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราชต่อไป

3. พัฒนาเส้นทางและโปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวอำเภอจุฬารามณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษาข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาเส้นทางและโปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว อำเภอจุฬารามณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ทั้งหมด 8 แห่ง ซึ่งหลังจากนั้นนำมาหาพิกัดสถานที่ท่องเที่ยวด้วย Google Map ซึ่งพบว่าที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยม ได้แก่ ศิลาช่องคอย นบเขาตริก จุดชมวิวิสามตาบล ชายเขาชุมทอง อนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2 ไร่ธิดาวลัย ศูนย์การเรียนรู้ถ้ำทอดและผลิตเทคโนโลยีพลังงานทดแทน (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 พิกัดสถานที่ท่องเที่ยวในอำเภอจุฬารามณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

รหัส	ชื่อสถานที่ท่องเที่ยว	พิกัดสถานที่ท่องเที่ยว (Latitude, Longitude)	
		ละติจูด	ลองจิจูด
T1	ศิลาช่องคอย	8.380235639178302	99.72163492675598
T2	นบเขาเทริก	8.134664758792434	99.82603805322894
T3	จุดชมวิวิสามตาบล	8.089323479251807	99.81155003956854
T4	ชายเขาชุมทอง	8.132714249126472	99.86842001317353
T5	อนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง	8.034591475515680	99.81354927633159
T6	อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2	8.123702708251805	99.80139864149103
T7	ไร้อิตาวัลย์	8.109399598428533	99.87377066970680
T8	ศูนย์การเรียนรู้ถ่ายทอดและผลิตเทคโนโลยีพลังงานทดแทน	8.040648646098566	99.88852394461001

เมื่อทราบสถานที่ท่องเที่ยวและพิกัดเส้นทางในการท่องเที่ยวแล้วนำมาหาระยะทางระหว่างสถานที่ และมีจุดเริ่มต้นในการเดินทาง และจุดสิ้นสุดการเดินทางที่ท่าอากาศยานนานาชาตินครศรีธรรมราช โดยใช้ Google Map ในการหาระยะทางดังกล่าวผลการจัดทำตารางเมตริกยะทาง (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 เมตริกยะทางระหว่างสถานที่ท่องเที่ยวทั้ง 8 แห่ง (หน่วย : กิโลเมตร)

	D1	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8
D1		58.30	66.80	68.20	53.40	76.40	54.70	58.50	70.00
T1	58.30		20.50	1.90	18.10	12.30	25.10	14.00	23.10
T2	66.80	20.50		18.90	7.30	24.00	7.20	9.10	20.60
T3	68.20	1.90	18.90		16.40	10.40	23.20	12.00	21.20
T4	53.40	18.10	7.30	16.40		20.90	14.20	7.30	16.40
T5	76.40	12.30	24.00	10.40	20.90		15.50	18.40	11.70
T6	54.70	25.10	11.30	23.20	14.20	15.50		17.80	29.30
T7	58.50	14.00	9.10	12.00	7.30	18.40	17.80		15.20
T8	70.00	23.10	20.60	21.20	16.40	11.70	29.30	15.20	

จากนั้นนำมาเปลี่ยนแปลงให้เป็นเมตริกยะเวลา (หน่วย : นาที) ในการท่องเที่ยวกำหนดให้มีเวลาในการท่องเที่ยวต่อ 1 วัน การเยี่ยมชมในแต่ละสถานที่ท่องเที่ยวใช้เวลาประมาณที่ละ 30 นาที โดยไม่พิจารณาเวลาในการหยุดพัก หรือรับประทานอาหารกำหนดให้มีการใช้ยานพาหนะในการท่องเที่ยวคือ รถยนต์ที่มีอัตราความเร็วอยู่ที่ 80 กิโลเมตรต่อชั่วโมงซึ่งในการจัดเส้นทางโปรแกรมเส้นทางท่องเที่ยวพบว่าเงื่อนไขในการท่องเที่ยว ได้แก่ ระยะเวลาไม่เกิน 8 ชั่วโมงต่อวัน ระยะเวลาที่ใช้ในการท่องเที่ยวแต่ละสถานที่เท่ากับ 30 นาที โดยการคำนวณระยะเวลาในตารางเมตริกเป็นไปตามสมการ [(ระยะทาง กิโลเมตร *60นาที)/80 กิโลเมตรต่อชั่วโมง] + 30 นาที= ระยะเวลาท่องเที่ยวเป็นนาที (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 เมตริกระยะเวลาในการท่องเที่ยวทั้ง 8 แห่ง (หน่วย : นาที)

	D1	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8
D1		73.73	80.10	81.15	70.05	87.30	71.03	73.88	82.50
T1	73.73		45.38	31.43	43.58	39.23	48.83	40.50	47.33
T2	80.10	45.38		44.18	35.48	48.00	35.40	36.83	45.45
T3	81.15	31.43	44.18		42.30	37.80	47.40	39.00	45.90
T4	70.05	43.58	35.48	42.30		45.68	40.65	35.48	42.30
T5	87.30	39.23	48.00	37.80	45.68		41.63	43.80	38.78
T6	71.03	48.83	38.50	47.40	40.65	41.63		43.35	51.98
T7	73.88	40.50	36.83	39.00	35.48	43.80	43.35		41.40
T8	82.50	47.33	45.45	45.90	42.30	38.78	51.98	41.40	

โดยในการจัดเส้นทางตามความเหมาะสมกับสถานที่และระยะเวลา มีจำนวนทั้งสิ้น 2 โปรแกรม (ตารางที่ 4)

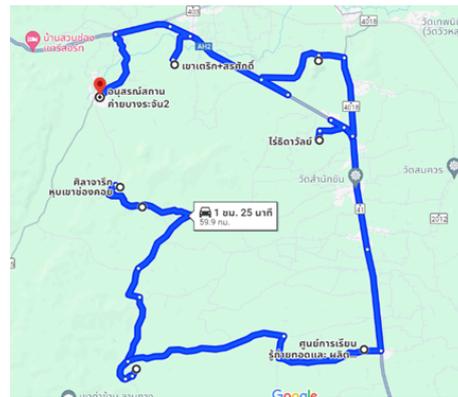
ตารางที่ 4 ผลการจัดเส้นทางโปรแกรมเส้นทางท่องเที่ยว

โปรแกรมที่ 1				โปรแกรมที่ 2			
ลำดับ	สถานที่	ระยะทาง (ก.ม)	ระยะเวลา (นาที)	ลำดับ	สถานที่	ระยะทาง (ก.ม)	ระยะเวลา (นาที)
D1	สนามบินนานาชาติ นครศรีธรรมราช			D1	สนามบินนานาชาติ นครศรีธรรมราช		
T6	อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2	54.70	71.03	T3	จุดชมวิวิสามตาบล	68.20	81.15
T2	นบเขาตริก	11.30	38.50	T1	ศิลาชองคอย	1.90	31.43
T4	ชายเขาชุมทอง	7.30	35.48	T5	อนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง	12.30	39.23
T7	ไร่อิตาวัลย์	14.20	35.48	T8	ศูนย์การเรียนรู้ถ่ายทอดและผลิตเทคโนโลยีพลังงานทดแทน	11.70	38.78
T3	จุดชมวิวิสามตาบล	9.10	39.00	T7	ไร่อิตาวัลย์	15.20	41.40
T1	ศิลาชองคอย	1.90	31.43	T4	ชายเขาชุมทอง	7.30	35.48
T8	ศูนย์การเรียนรู้ถ่ายทอดและผลิตเทคโนโลยีพลังงานทดแทน	23.10	47.33	T2	นบเขาตริก	7.30	35.48
T5	อนุสรณ์สถานบ้านอ่าวศรีเมือง	11.70	38.78	T6	อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2	7.20	35.40
D1	สนามบินนานาชาติ นครศรีธรรมราช	76.40	87.30	D1	สนามบินนานาชาติ นครศรีธรรมราช	54.70	71.03
	รวม	209.70	424.33		รวม	185.80	409.38

สรุปผลการจัดเส้นทาง นำข้อมูลในตารางมาจัดเส้นทางโปรแกรมเส้นทางท่องเที่ยว มีจุดเริ่มต้นในการเดินทางและจุดสิ้นสุดการเดินทางที่ท่าอากาศยานนานาชาตินครศรีธรรมราช โดยใช้ Google Map (ภาพที่ 1) (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 1 การจัดเส้นทางตามโปรแกรมเส้นทางการท่องเที่ยวที่ 1

ภาพที่ 2 การจัดเส้นทางตามโปรแกรมเส้นทางท่องเที่ยวที่ 2

4. การวัดประเมินผลการเรียนรู้ตามทฤษฎีของบลูม (Bloom's Taxonomy)

ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) ได้แก่ การจดจำ (Remembering) ผู้เข้าอบรมสามารถแยกประเด็นเกณฑ์การประเมิน ตัวชี้วัดในการใช้เครื่องมือการประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวได้ การทำความเข้าใจ (Understanding) ผู้เข้าอบรมสามารถอธิบาย ทำความเข้าใจเกณฑ์การประเมิน และสามารถสรุปประเด็นศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว การประยุกต์ใช้ (Applying) ผู้เข้าอบรมสามารถใช้เครื่องมือการประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวในพื้นที่ และสามารถนำความรู้จากการอบรมมาพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สามารถใช้โปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชน และสามารถนำความรู้จากการอบรมมาพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนของตนเองการวิเคราะห์ (Analyzing) ผู้เข้าอบรมสามารถอธิบายให้เห็นภาพศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวในพื้นที่ และผู้เข้าอบรมทุกคนร่วมกันวิพากษ์วิจารณ์เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืน การประเมิน (Evaluating) ผู้เข้าอบรมสามารถตัดสินใจเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นจุดเด่นในพื้นที่ได้เลือกพืชพันธุ์ที่เหมาะสมกับการนำมาใช้ ตกแต่งภูมิทัศน์ เลือกพัฒนาเส้นทางและ โปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชนได้อย่างเหมาะสม โดยการตัดสินใจจากผู้มีส่วนร่วม การสร้างสรรค์ (Creating) ผู้เข้าอบรมสามารถประเมินตนเองว่าสามารถฝึกปฏิบัติหลังจากอบรมได้หรือไม่ และต้องปรับปรุงเรื่องอะไร

ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) ได้แก่ เลียนแบบ ผู้เข้าอบรมมีการสังเกตหรือคู่มือวิดีโอสามารถใช้เครื่องมือการประเมินศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวได้ เลือกพืชพันธุ์ สามารถจัดตกแต่งภูมิทัศน์ได้เหมาะสมกับการนำมาใช้ สามารถออกแบบเส้นทาง และ โปรแกรมสื่อความหมายการท่องเที่ยวชุมชนได้ และสามารถดูแลรักษาภูมิทัศน์แหล่งท่องเที่ยวชุมชนได้ ทำได้ถูกต้อง สามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและปลอดภัยอย่างต่อเนื่อง สามารถเรียนรู้วิธีการทำถูกต้องตามขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนเสร็จทำได้อย่างเป็นธรรมชาติ สามารถปฏิบัติได้อย่างมืออาชีพ

สรุปผล (Conclusion)

ผลการวิจัยพบว่า แหล่งท่องเที่ยวในอำเภอจุฬารัตน์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนใหญ่มีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง ทั้งในด้านคุณค่าและความดึงดูดใจ การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว และโอกาสในการพัฒนา โดยแหล่งที่มีค่าคะแนนสูงสุด ได้แก่ ศิลาจารึกหุบเขาชองคอย (3.24) และนบเขาตริก (3.21) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพร้อมของทรัพยากรในระดับหนึ่ง และมีโอกาสที่จะได้รับการพัฒนาให้เกิดความโดดเด่นและรองรับนักท่องเที่ยวได้ในอนาคต ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดของนงเยาว์ (2563) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวในเมืองรองจำนวนมากมีศักยภาพเชิงทรัพยากรอยู่แล้ว แต่ขาดระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพและขาดความรู้ของคนที่ในพื้นที่ การวิเคราะห์ศักยภาพแสดงให้เห็นว่าแม้แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งจะมีภูมิทัศน์ทางธรรมชาติที่โดดเด่นหรือมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ แต่กลับมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึง สาธารณูปโภค หรือสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งส่งผลให้คะแนนรวมอยู่ในระดับปานกลาง เช่น อนุสรณ์สถานค่ายบางระจัน 2 และไร่ธิดาวัลย์ ซึ่งสอดคล้องกับ ธัญชนก (2565) กล่าวว่า ความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐาน และการสื่อความหมายเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการรับรู้คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวโดยตรง

ด้านการพัฒนากำลังคน ผลจากการอบรมเชิงปฏิบัติการทั้ง 5 หัวข้อ พบว่าผู้เข้าร่วมมีความรู้และทักษะเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.01$) โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องมือประเมินทรัพยากร และการจัดการภูมิทัศน์ ซึ่งแสดงถึงศักยภาพของคนในชุมชนในการเป็นผู้ประเมินและจัดการทรัพยากรได้อย่างมีส่วนร่วมและเป็นระบบสอดคล้องกับแนวคิดของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช., 2564) ที่เน้นย้ำว่า การพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืนต้องเกิดจากการพัฒนาคนให้มีทักษะในการบริหารจัดการ และตัดสินใจร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน นอกจากนี้การออกแบบ เส้นทางและโปรแกรมการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม โดยอิงจากข้อมูลพิกัดทางภูมิศาสตร์จริง พร้อมการคำนวณระยะเวลาในการเดินทาง ทำให้สามารถกำหนดเส้นทางการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับข้อจำกัดของพื้นที่และระยะเวลา สอดคล้องกับ กรมการท่องเที่ยว (2565) กล่าวว่า การวางแผนเส้นทางท่องเที่ยวด้วยข้อมูลเชิงพื้นที่ (GIS-based route planning) จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว และยกระดับประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความหลากหลายของทรัพยากรแต่ขาดแผนการเชื่อมโยงที่เป็นระบบ

การอบรมในครั้งนี้ไม่ได้เพียงแต่ให้ความรู้แบบทฤษฎี แต่มีการลงมือปฏิบัติในระดับพื้นที่จริง และจัดทำโปรแกรมเส้นทางร่วมกันกับชุมชน ซึ่งเป็นตัวอย่างของแนวทางการมีส่วนร่วมแบบลึก (Deep Participation) ตามแนวคิดของ สมศักดิ์ (2563) ที่ระบุว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องเริ่มจากฐานรากของชุมชน โดยให้คนในพื้นที่เป็นเจ้าของแนวคิด และกลายเป็นผู้ปฏิบัติจริงในทุกขั้นตอน การวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า การพัฒนากำลังคนในท้องถิ่นโดยอิงกับบริบทของพื้นที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และสามารถนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง (Reference)

- กัลยากรณ์ วานิชย์บัญชา. (2545). การวิเคราะห์สถิติ: สำหรับการวิจัย (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ซีระฟิล์มและไซเท็กซ์.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2564). รายงานสถานการณ์ท่องเที่ยวภายในประเทศ. กรุงเทพฯ: กองวางแผน.
- กรมการท่องเที่ยว. (2565). แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวด้วยเทคโนโลยี GIS. กรุงเทพฯ: สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว.

- ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์. (2545). สถิติสำหรับการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ.
- ฉันทน์ชนก ปรีดาร์ตน์. (2565). การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการรับรู้คุณค่าของนักท่องเที่ยวต่อแหล่งท่องเที่ยวในภาคใต้. วารสารวิจัยการท่องเที่ยวไทย, 18(1), 55–72.
- นงเยาว์ วัฒนสุขสันต์. (2563). การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่เมืองรอง. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต, 8(2), 77–90.
- ศิริชัย พงษ์วิชัย. (2543). การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2563). การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น. วารสารวิจัยสังคม, 22(3), 41–58.
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครศรีธรรมราช. (2561). สถิตินักท่องเที่ยวและรายได้จากการท่องเที่ยวจังหวัดนครศรีธรรมราช.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2564). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570). กรุงเทพฯ: สศช.
- สุทธา กิจไพศาล. (2563). การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. วารสารวิจัยสังคมและสิ่งแวดล้อม, 22(1), 45–60.
- อัญชลี สุทธิมณี. (2562). แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต, 7(3), 25–34.
- Goodwin, H., & Santilli, R. (2009). Community-based tourism: A success? International Centre for Responsible Tourism. Retrieved from <https://www.icrtourism.org>
- United Nations World Tourism Organization. (UNWTO) (2018). Tourism and the sustainable development goals Journey to 2030. UNWTO. <https://doi.org/10.18111/9789284419401>